

DOI <https://doi.org/10.32782/naoma-bulletin-2024-1-7>
УДК 7:069](477.411):7.025.4
ORCID ID: 0000-0002-1814-4331
ORCID ID: 0009-0000-9033-8272

Тетяна Тимченко

*кандидатка мистецтвознавства, доцентка
Національна академія образотворчого
мистецтва і архітектури
tetiana.tymchenko@naoma.edu.ua*

Єлизавета Деримука

*здобувачка вищої освіти другого (магістерського) рівня
кафедра техніки та реставрації творів мистецтва
Національна академія образотворчого
мистецтва і архітектури
timeisrunning112@gmail.com*

ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРИЧНИХ ДАНИХ ТА РЕСТАВРАЦІЙНИХ РОБІТ ХУДОЖНЬОГО ДЕКОРУ В ІНТЕР'ЄРІ ОСОБНЯКА СЕМЕНА МОГИЛЕВЦЕВА В КИСВІ

Анотація. *Метою цієї статті* є аналіз історичних відомостей та даних щодо первинного й нинішнього стану ліпного декору й стінописів інтер'єрів Мистецького центру «Шоколадного будинку» (філії Національного музею «Київська картинна галерея»). Також важливо з'ясувати час проведення й характер попередніх реставраційних робіт і зафіксувати процес реставрації, що виконується на сьогодні; визначити вплив результатів історичних досліджень і якість та методологію консервації й реставрації внутрішнього декору особняка.

Методи дослідження. В основу методики дослідження покладено історіографічний метод (систематизація опублікованих даних); історико-архівний (вивчення архівних джерел – описових та ілюстративних, опитування очевидців); розглянуто безпосередні польові передреставраційні дослідження, які супроводжувалися фотофіксацією, також здійснено порівняльний аналіз сучасного стану інтер'єрів з їхніми описами та зображеннями на фотознімках.

Результати. Проведені дослідження дають краще розуміння методології нинішніх реставраційних робіт і вказівок для реконструкції окремих елементів кольору й малюнка орнаментів інтер'єрів збережених залів особняка, що дозволяє виконувати їх відтворення в максимально наближеному до первинного вигляді.

Опрацьовані результати дозволяють розкрити інформацію про зміни первинного вигляду внутрішнього декору «Шоколадного будинку» з часів будівництва, що є важливим як для істориків, так і для реставраторів.

Висновки. Аналіз усіх зібраних матеріалів та порівняння їх із даними безпосереднього дослідження реставраційних втручань різних періодів дали можливість упевнено підтвердити наявність первинного настінного живопису в деяких ділянках інтер'єрів. Реставраційна реконструкція декору (і та, що проводилася раніше, і та, що її виконують нині) спрямована на відтворення первинного вигляду й орієнтується на збереження фрагментів орнаменту оригінального настінного живопису. Фарбовий шар на гіпсовій ліпніні не має чіткої збереженості, але відтворення кольору донині відбувається або за аналізом збережених відкритих частинок, або шляхом вивчення орнаментики за історичними фотографіями. Задля уточнення питань автентичності залишків поліхромії необхідне більш ретельне дослідження стратиграфії та фарбових матеріалів живописного декору.

Ключові слова: реставраційні роботи, особняк, будівля, дослідження, настінний живопис, внутрішній декор, документи, архіви, збір історичної інформації, автентичний вигляд, збереженість.

Tetiana Tymchenko,
PhD, Associate Professor
Head of Department of Techniques
& Restoration of Artworks,
National Academy of Fine Arts and Architecture
tetiana.tymchenko@naoma.edu.ua

Elyzaveta Derymuka
2nd year Student in Master's Degree Program
of the Department of Technique and
Restoration of Works of Art
National Academy of Fine Arts and Architecture
timeisrunning112@gmail.com

STUDY OF HISTORICAL DATA AND RESEARCH OF RESTORATION WORKS IN SEMYON MOGILEVTSEV'S MANSION IN KYIV

Abstract. *The purpose of this article* is to analyze historical information and data regarding the original and current state of the stucco decor and wall paintings of the interiors of the Chocolate House Art Center (a branch of the Kyiv Art Gallery National Museum). It is also important to find out the time and nature of previous restoration works and to record the restoration process currently being carried out; determine the influence of the results of historical research on the quality and methodology of conservation and restoration of the interior decoration of the mansion. **Research methods.** The basis of the research methodology is the historiographical method (systematization of published data); historical and archival (study of archival sources – descriptive and illustrative, interviews of eyewitnesses); direct field pre-restoration studies were considered, which were accompanied by photo fixation, and a comparative analysis of the modern state of the interiors with their images in photographs and descriptions was carried out. **The results.** The results of the research provide a better understanding of the methodology of current restoration works and instructions for the reconstruction of individual elements of color and pattern of the ornaments of the interiors of the preserved halls of the mansion, which allows for their reproduction as close as possible to the original form.

The result of our research allows us to reveal information about changes in the initial appearance of the interior decoration of the "Chocolate House" since the time of construction, which is important for both historians and restorers. **Conclusions.** The analysis of all the collected materials and their comparison with the data of the direct research of restoration interventions of different periods made it possible to confidently confirm the presence of primary wall painting in some areas of the interiors. The restoration reconstruction of the decor (both that which was carried out earlier and that which is being carried out now) is aimed at reproducing the original appearance and is oriented towards the preservation of the fragments of the ornament of the original wall painting. The paint layer on the plaster stucco is not clearly preserved, but the reproduction of the color to this day takes place either by analyzing the preserved exposed particles, or by studying the ornamentation from historical photographs. In order to clarify the authenticity of the remains of polychromy, a more thorough study of the stratigraphy and paint materials of the pictorial decoration is necessary.

Key words: restoration works, mansion, building, research, wall painting, interior decoration, documents, archives, collection of historical information, authentic appearance, preservation.

Постановка проблеми. Відсутність звітів щодо виконаної реставраційної роботи за всі періоди проведення реставрації та реконструкції особняка Семена Могилевцева ускладнюють аналіз і перешкоджають встановити, що саме залишилося від первинного внутрішнього декору. Критично бракує інформації стосовно інтер'єрів, що несуть у собі історичну цінність завдяки збереженій декоративній гіпсовій ліпнині, дерев'яним різьбленим елементам, настінному живопису. Найбільше питань викликає саме настінний живопис.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Публікації, в яких описано будівництво та згадано про зміну власників. Дуже інформативний зміст має енциклопедичне видання «Звід пам'яток

історії та культури України» [1, с. 2020–2022]. Книга «Особняки Києва» О. Друг та Д. Малакова також містить цікаві відомості про будинок (колишня адреса: Левашовська, 15-А), його власників і мешканців у різні часи [2, с. 264–272].

Інформацію про історію та зовнішній опис «Шоколадного будинку» в загальних рисах викладено в офіційному буклеті мистецького центру, укладеному 2019 року [3].

Публікації, які б висвітлювали проблему реставраційних робіт зі внутрішнього декору, фактично відсутні. Окремі згадки про те, що в будинку проводили реставрацію, можна зустріти в згаданих вище джерелах. Але є декілька опублікованих досліджень, в яких проведено розбір стану інтер'єрів

і збереженості первинного вигляду. Цікаві й дуже цінні знахідки щодо інтер'єрів будинку – детальний аналіз робіт архітектора П. Альошина, за проектом якого у 1934 р. було реконструйовано особняк. На фотографії цього періоду (іл. 1), можемо побачити і проаналізувати стан декору та живописні панно, що раніше були в падухах кабінету, й порівняти їх з сучасним виглядом.

Іл. 1. Інтер'єри будинку по вул. Карла Лібкнехта (Шовковичній), 17. Російська зала. Оформлення стін. Світлина 1934 р. [6]

Деякі реставраційні роботи, виконані за участі фахівців інституту «Укрпроектреставрація» (нині «УкрНДІпроектреставрація»), згадуються в публікації О. Мокроусової «Інтер'єри «шоколадного будиночка»: нові знахідки і атрибуції» в журналі «Пам'ятки України» [4, с. 2–15].

Варто також зазначити, що відбулися два виступи на наукових конференціях, в яких описано наведені автором статті (й іншими студентами кафедри техніки та реставрації творів мистецтва НАОМА) реставраційні роботи за різні періоди – 2016, 2018 і 2019 років. Це – реконструкція арочних карнизів вікон Білої зали, усунення тріщин, зміцнення фарбового шару в настінному живописі й ліпнині, реконструкція тонувань фризу Мавританської кімнати тощо. Опубліковані тези

доповіді «Вплив реконструкції на збереженість пам'ятки архітектури та образотворчого мистецтва – «Шоколадний будинок»» [5].

Найбільш інформативними виявилися архівні документи, що зберігаються в «Шоколадному будинку». Це – матеріали останнього ретельного дослідження, здійсненого у 2018 р. Товариством з обмеженою відповідальністю «Архітектурно-проектна майстерня «Реставратор», які містять усю збережену інформацію щодо будівництва, архітекторів та проектування «Шоколадного будинку»; про власників і зміни в розташуванні приміщень, про стадії перебудови й реставраційних робіт, декілька історичних фото, за якими можна провести аналіз змін у декорі інтер'єру. Всі дані про зміни в інтер'єрах будівлі містять лише загальну інформацію, без уточнень виконаних процесів. Тоді ж було відібрано декілька проб і проведено хімічний аналіз використаних у будівлі матеріалів, що дало краще розуміння стану збереженості автентичних частин зовнішнього декору фасаду, натомість внутрішній декор стін досліджений набагато менше [7]. Також у «Шоколадному будинку» зберігаються копії архівних документів, що мають стосунок до обраної теми: історична довідка А. Шамраєвої 1983 р. з архіву інституту «Укрпроектреставрація»; копії фотографій інтер'єрів з фонду П. Ф. Альошина (ЩАМЛМУ); цифрові відтворення фотографій 1982 року [6].

Отже, розгляд історіографії та пошуки джерельної бази доводить потребу заповнити наявну лауну в темі дослідження реставраційних робіт у «Шоколадному будинку».

Мета статті – проаналізувати історичні дані й безпосередньо обстежити живописний і ліпний декор інтер'єрів особняка; дослідити попередні реставраційні роботи (час здійснення та їх характер); зафіксувати процеси реставрації й реконструкції, що виконуються в нинішній період автором статті, визначити вплив результатів історичних досліджень на якість і методологію консервації та реставрації внутрішнього декору «Шоколадного будинку».

Виклад основного матеріалу. Вивчення матеріалів про «Шоколадний будинок» дає розлогу інформацію про власників будівлі в різний час. Цікаві історичні дані про вулицю, на якій розташований цей будинок; гармонія екстер'єру будівлі з художнім оздобленням інтер'єрів, виконаних у різних історичних стилях. Відомі люди, які проживали в цьому особняку, також надають архітектурній пам'ятці значної історичної цінності. Інтер'єри цієї будівлі зазнали значних переробок – як через зміну власників, так і внаслідок пошкоджень через бойові

дії: під час інтервенції Радянської Росії проти УНР та під час нацистської окупації.

Особняк взято на державний облік як пам'ятка архітектури згідно з рішенням виконавчого комітету Київської міськради народних депутатів від 21.01.1986 № 49. Йому було присвоєно охоронний № 174 [7, арк. 6].

Внутрішні архівні документи, що зберігаються в самому музеї, – це зроблені мистецтвознавцями змістовні описи для проведення екскурсій, а також документи, структуровані за інформацією, яка стосується ремонтно-реставраційних

робіт. З останнього питання зібрані дані щодо проведених втручань, описи зовнішнього вигляду тодішнього стану інтер'єрів і рекомендації щодо подальших робіт. В архіві музею зберігаються документи з історії будинку. Вони є частиною запланованого проєкту, якого дуже потребував сам музей і створеного, щоб зібрати всі наявні дані для ґрунтового аналізу стану будівлі. Проєкт та науково-дослідні роботи замовив у 2018 році Національний музей «Київська картинна галерея» у Товариства з обмеженою відповідальністю Архітектурно-проєктної майстерні «Реставратор» міста Києва.

Особняк збудували у 1899–1901 рр. за участі архітекторів А. Геккера та В. Ніколаєва. У різний час споруда зазнала значних змін: у 1934 році її реставровано за проєктом архітектора П. Альошина, а в 1948 р. будівля потребувала відбудови, яку здійснило Головне управління спеціального будівництва (Головспецбудом) [3].

Значну частину ремонтних та реставраційних робіт було виконано у два періоди – у 1980-ті та 1990-ті роки за участі Інституту «Укрпроектреставрація». Роботи суттєво вплинули на збереженість будинку. Найбільш значні заходи з реставрації художнього декору – це дослідження та розкриття настінного живопису з-під великої кількості перемальованих шарів, що стало можливим завдяки відкритим та збереженим ділянкам у кількох залах другого поверху.

У документах з описом виконаних робіт є декілька фотофіксацій до реставрації (іл. 2, 3, 4) та документ із архіву інституту

Іл. 2. Інтер'єри будинку по вул. Карла Лібкнехта (Шовковичній), 17. Мавританська зала. Світлина 1982 р. [6]

Іл. 3. Інтер'єри будинку по вул. Карла Лібкнехта (Шовковичній), 17. Ідальня. Двері й частина стіни. Світлина 1982 р. [6]

Іл. 4. Інтер'єри будинку по вул. Карла Лібкнехта (Шовковичній), 17. Російська зала. Оформлення стін. Світлина 1982 р. [6]

«Укрпроектреставрація» – історична довідка, підготовлена А. Шамраєвою (1983 р.) [7]. Реставраційні паспорти, на жаль, відсутні, тому подальші виконані реставраційні процеси проаналізовано на основі нинішнього вигляду й стану інтер'єрів та за інформацією від співробітників музею, наданою в усній формі.

Приміщення другого поверху особняка декоровані в різних історичних стилях: перша «парадна» кімната виконана в мавританському стилі; вітальня, що слугувала їдальнею, – в неоренесансному; зала для відпочинку жінок виконана в стилі модерн; Біла зала для прийомів, концертів і балів, найбільша за площею, – в стилях бароко й рококо; зала, що слугувала кабінетом, – у візантійському стилі [7, арк. 6–10].

Зала № 4, виконана в стилі модерн, слугувала для відпочинку жінок. У ній найкраще зберігся настінний живопис межі ХІХ–ХХ ст., який розкрито реставраторами з-під двадцяти шарів пізніших перемальювань. За даними фахівців, 60 відсотків відкритого живопису є авторським [1, арк. 2020]. Настінний живопис виконаний олійними фарбами з зображенням орнаментів різних видів рослин. Падуга стелі декорована гіпсовою ліпниною, що відображає також рослинні елементи геральдичного типу. Орнаментальна ліпнина позолочена. На стелі зображено павича та в круглому медальйоні – жіночу голівку, що відтворює фрагмент афіші художника Альфонса Мухи (1860–1939) [3, арк. 9].

У період війни Радянської Росії проти УНР у помешканні змінювалися власники, перш ніж будівля була остаточно націоналізована. Але в результаті воєнних дій внутрішні приміщення були розгромлені.

У 1934 році в особняку під керівництвом П. Ф. Альошина виконали реставрацію втрачених елементів оздоблення – це, зокрема, ліпнина, живопис, дерев'яні й металеві деталі декору; стіни й стелі оформили шпалерами високої якості та провели багато інших ремонтних робіт. Програма реконструкції була масштабна, але її припинили того ж року, тому не все з запланованого завершили. Проте завдяки цій реставрації збереглися чорно-білі фотографії 1934 р. інтер'єрів колишнього особняка Семена Могилевцева (іл. 5, 6) (див. іл. 1), які містять цінну інформацію щодо авторського оздоблення з застосуванням художньої орнаментики.

Під час нацистської окупації особняк зазнав значних пошкоджень, що призвело до повної втрати однієї зали. За усною інформацією від людей, які ще пам'ятали її зовнішній вигляд, – зала була виконана в японському стилі. Усунення пошкоджень і перепланування будівлі відбулося вже у 1948 р. Головним управлінням спеціального будівництва (Головспецбудом) [3].

Іл. 5. Інтер'єри будинку по вул. Карла Лібкнехта (Шовковичній), 17. Мавританська зала. Світлина 1934 р. [6]

Іл. 6. Інтер'єри будинку по вул. Карла Лібкнехта (Шовковичній), 17. Їдальня. Двері й частина стіни. Світлина 1934 р. [6]

У 1980-х та 1990-х рр. за участі Інституту «Укрпроектреставрація» проведено значну роботу з реконструкції та реставрації будинку. Віднайдено втрачені деталі стінопису, різьблення, ліпнини. Збереглося декілька фотографій 1982 р. [6], за якими також можна проаналізувати стан збереженості настінного живопису: в Мавританській залі та в їдальні настінний живопис повністю перекритий, під час реставрації вдалося знайти рештки орнаментів, які раніше були на стінах. Орнаменти гранатових стін їдальні повністю реконструйовано. В Мавританській залі орнаменти частково розкриті з-під пізніх шарів перемальовувань.

У 1990-х роках фінансування робіт припинено, споруда перебувала в занепаді [6, арк. 14–17].

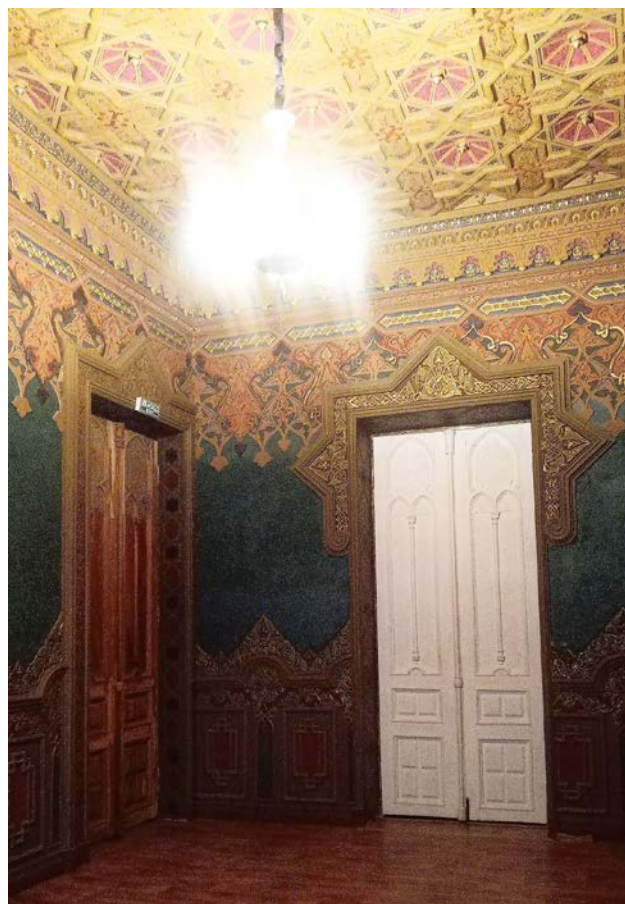
З 2009 р., з того часу як будівля стала філією Національного музею «Київська картинна галерея», реставраційні роботи відновили і їх виконують досі. Триває відновлення інтер'єрів, в одному з яких у 2016 році відтворено розпис різьбленого декору гіпсової ліпнини. В Мавританській кімнаті провели тонування з підібраним кольором до кожного елемента гіпсової ліпнини фризу та нижньої частини стін, що також обрамлені декором ліпнини.

Підбирали колір тонувань, аналізуючи збережені елементи розпису та вивчаючи тон кольору за історичними чорно-білими фотографіями.

У процесі нинішньої реставрації, яку проводять автори статті, в Гранатовій залі (їдальні) було виявлено нашарування декількох художніх реконструкцій минулих років – стіни гранатового кольору й зображення фруктових гірлянд. Оскільки стіни тоновані по всій площині в один колір гранатового відтінку та за своєю живописною композицією мають лише орнаменти на верхній частині, цінні збережені елементи були віднайдені минулими реставраторами саме на верхніх орнаментах із зображенням фруктів. Наразі можна помітити крихітні збережені ділянки, які оточені реставраційними тонуваннями та реконструкцією зображення. Живописні відновлення цих орнаментів налічують не менше двох, у деяких місцях трьох шарів реставраційних тонувань, виконаних у різні роки. Отже, з'явилася можливість проаналізувати збереженість первинних розписів і водночас більш пізніх реконструйованих елементів зображень. Також став у пригоді аналіз історичних фотографій та їх порівняння

Іл. 7. Інтер'єри Мистецького центру «Шоколадний будинок». Їдальня / Гранатова зала. [Світлина автора 2024 р.]

Іл. 8. Інтер'єри Мистецького центру «Шоколадний будинок». Мавританська зала. [Світлина автора 2024 р.]

з сучасним виглядом стін (іл. 7, 8) (див. іл. 2, 6). Живопис, виконаний олійними фарбами, потребує постійного нагляду й консерваційної підтримки.

Неодноразово за останні роки в різних залах будівлі виконувалися реставраційні втручання, тому під час реставраційних досліджень, які автор статті проводить у наш час, можна побачити, що фарба у багатьох місцях має кілька шарів перемальювання. Наразі в деяких частинах гіпсової ліпнини фарбовий шар не розкритий задля збереженості цілісної форми самого декору.

Архівні документи дають більш чітку періодизацію змін, що відбувалися в будівлі. З'ясовано, що не всі зали, на жаль, мають первинний вигляд. З дев'яти зал другого поверху збереглося шість. Інші мали частково або повністю втрачений декор, тому були повністю відновлені.

Проаналізувавши всі зібрані матеріали та дослідивши реставраційні роботи різних періодів, можна впевнено підтвердити наявність у деяких залах первинного настінного живопису. Реконструкція декору, – і проведена раніше, і та, що виконується нині, – відтворює естетику первинного вигляду, при цьому ділянки оригінального декору зберігаються недоторканими (це стосується фрагментів орнаменту настінного живопису). Фарбовий шар на гіпсовій ліпнині такої чіткої збереженості не має, але відтворення кольору донині відбувається за аналізом збережених відкритих частинок або шляхом вивчення орнаментики за історичними фотографіями (див. іл. 1, 5, 6, 7).

Результати дослідження дають краще розуміння методології нинішніх реставраційних робіт

та вказівок для реконструкції окремих елементів кольору й малюнку орнаментів інтер'єрів збережених залів особняка, що дозволяє виконувати їх відтворення в максимально наближеному до первинного вигляді.

Висновки й перспективи використання результатів дослідження. Різноманітні дані, як історико-документальні, так і отримані завдяки порівняльному аналізу нинішнього стану з архівними фотографіями, а також завдяки безпосередньому візуальному огляду під час реставраційних робіт, що здійснюються автором, дали можливість більш точно оцінити стан збереження автентичних частин декору «Шоколадного будинку». Рельєфні декоративні елементи гіпсової ліпнини та дерев'яні частини, наявні у внутрішньому художньому оздобленні, мають найбільш збережений первинний вигляд. Стосовно настінного живопису й кольору на гіпсовій ліпнині встановлено, що ці частини збереглися набагато менше й лише у декількох залах можна побачити відкриті елементи, знайдені попередніми реставраторами під багат шаровими перемальюваннями.

Дослідження дало змогу розкрити інформацію про зміни первинного вигляду внутрішнього декору «Шоколадного будинку» з часів будівництва, що є важливим як для істориків, так і для реставраторів. Проте для уточнення питань автентичності залишків поліхромного розпису необхідні більш ретельні стратиграфічні розвідки та дослідження фарбових матеріалів живописного декору.

Список використаних джерел

1. Звід пам'яток історії та культури України : енциклопед. вид. : у 28 т. Київ. Кн. 1. Ч. 3 : С – Я / відп. ред. П. Тронько. Київ : Голов. ред. Зводу пам'яток історії та культури при вид-ві «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана ; Інститут історії України НАН України, 2021. С. 1217–2197.
2. Друг О., Малаков Д. Особняки Києва. Київ : Кий, 2004. 823 с. : іл.
3. Національний музей «Київська картинна галерея» : [буклет] / Мистецький центр «Шоколадний будинок» ; авт. проєкту Ю. Вакулєнко, авт.-упоряд. О. Корусь. Київ, 2019. 15 с.
4. Мокроусова О. Інтер'єри «шоколадного будиночка»: нові знахідки і атрибуції. *Пам'ятки України*. 2012. № 4. С. 2–15.
5. Деримука Є. Вплив реконструкції на збереженість пам'ятки архітектури та образотворчого мистецтва – «Шоколадний будинок». *Сьомі Платонівські читання : пам'яті акад. Платона Білецького (1922–1998), присвячені 60-річчю кафедри ТІМ і 50-річчю кафедри техніки і реставрації творів мистецтва НАОМА : тези доп. Міжнар. наук. конф., Київ, 2019*. Київ : Вид-во Людмила, 2020. С. 22–23.
6. Архітектурно-проектна майстерня «Реставратор». Науково-дослідні роботи // Архів Національного музею «Київська картинна галерея». Т. 1. Кн. 5 «Історична довідка». Шифр 747-2018-ІД. 28 арк.
7. Спецоб'єкт СМ УССР – 1901 г. ул. Карла Либкнехта, 17 в г. Киеве. Т. 1 Историческая справка / отв. исполн. А. М. Шамраева Киев, 1983. 12 с.

References

1. Tronko, P. (Vidp. red.). (2021). *Zvid pamiatok istorii ta kultury Ukrainy* [The Code of Historical and Cultural Monuments of Ukraine] [Entsyklopedychne vydannia]: Kyiv. T. 1. Ch. 3 : S – Ya. Holovna redaktsiia Zvodu pamiatok istorii ta kultury pry vyd-vi "Ukrainska entsyklopediia" im. M.P. Bazhana ; Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy [in Ukrainian].
2. Drug O., & Malakov D. (2004). *Osobnyaky Kyyeva* [Mansions of Kyiv]. Kyu [in Ukrainian].

3. Vakulenko, Yu. (Avt. proiektu) & Korus, O. (Avtor-uporiad.). (2019). *Natsionalnyi muzei «Kyivska kartynna halereia»* [Art Center “Chocolate House”] [Buklet]. [in Ukrainian].
4. Mokrousova, O. (2012). Interiery «shokoladnoho budynochka»: novi znakhidky i atrybutsii [Interiors of the “chocolate house”: new finds and attributions]. *Pamiatky Ukrainy* [Sights of Ukraine], 4, 2–15 [in Ukrainian].
5. Derymuka, Ye. (2020). Vplyv rekonstruktsii na zberezhennist pamiatky arkhitektury ta obrazotvorchoho mystetstva – «Shokoladniy budynok» [The influence of reconstruction on the preservation of the monument of architecture and fine art – “Chocolate House”]. *Somi Platonivski chytannia : pamiaty akademika Platona Biletskoho (1922–1998), prysviacheni 60-richchiu kafedry TIM i 50-richchiu kafedry tekhniky i restavratsii tvoriv mystetstva NAOMA : tezy dopovidi Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii, Kyiv, 2019* [Seven Platonic readings: in memory of Acad. Platon Biletskyi (1922–1998), dedicated to the 60th anniversary of the TIM Department and the 50th anniversary of the Department of Techniques and Restoration of Works of Art of NAOM: theses add. International of science conference, Kyiv, 2019.] (22–23) [in Ukrainian].
6. Arkhitekturno-proektna maisternia «Restavrator», (2018). Naukovo-doslidni roboty [Research works] (T. 1. Kn. 5 «Istorychna dovidka». Shyfr 747-2018-ID, 28 ark.), Arkhiv Natsionalnoho muzeiu «Kyivska kartynna halereia» [Archive of National Museum “Kyiv Art Gallery”], Kyiv, Ukraina [in Ukrainian].
7. Shamraeva, A. M. (1983) (Otv. ispoln.). *Spetsob'ekt SM USSR – 1901 g. ul. Karla Libknehta, 17 v g. Kieve. T. 1 Istoricheskaya spravka* [Special object of the SM of the Ukrainian SSR – 1901 st. Karl Liebknecht, 17 in Kyiv. Volume. 1 Historical background] [in Russian].

Подано до редакції 29.02.2024